

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»

Реєстраційний № _____

Завідувач кафедри _____

«__» _____ 2023 р.

Кваліфікаційна робота

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З
ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ**

студентки гр. ЗСП м-22
ступінь вищої освіти «магістр»
психолого-педагогічний факультет
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньо-професійна програма «Соціально-
педагогічна робота з дітьми та молоддю»
Юрченко Олени Ігорівни

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Размолотчикова Іванна Вікторівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ТКТS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Юрченко Олена Ігорівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)_____

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться «09» грудня 2023 року о 9.00 годині на засіданні екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти зі спеціальності 011 Освітні педагогічні науки, освітньо-професійної програми «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю».

Адреса: Навчальний корпус №1 Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, пр. Гагаріна 54.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Размолодчикова Іванна Вікторівна доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи психолого-педагогічного факультету Криворізького державного педагогічного університету

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Шимко Ія Миколаївна

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. У роботі вказано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зазначено експериментальну базу, особистий внесок і результати апробації кваліфікаційного дослідження.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ (Юрченко О.І.)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ІНКЛЮЗІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ	8
1.1. Соціальна компетентність як умова формування соціальних навичок.....	8
1.2. Розвиток соціально-емоційних навичок у ранньому дитинстві.....	13
1.3. Соціальна інклюзія у сфері освіти.....	17
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ...	23
2.1. Робота соціального педагога в умовах інклюзивного навчання	23
2.2. Порівняльна характеристика традиційної моделі освіти з інклюзивною особистісно орієнтованою моделлю.....	31
2.3. Формування соціальних навичок у осіб з особливими освітніми потребами: сприятливі і не сприятливі умови.....	33
Висновки до розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ІНФОРМАЦІЙНО-НАВЧАЛЬНОЇ МАЙСТЕРНІ ДЛЯ БАТЬКІВ	42
3.1. Засоби соціально-педагогічного впливу.....	42
3.2. Рекомендації щодо формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами.....	44
Висновки до розділу 3.....	51
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Формування соціальної компетентності у молодших школярів є одним з найбільш актуальних завдань сучасної початкової ланки освіти, оскільки ця компетентність визначає успішність в їх повсякденному житті, дозволяє стимулювати їх інтеграційні процеси [29, с. 5].

Модернізація сучасного етапу освіти характеризується перш за все, усвідомленням соціумом толерантного ставлення до соціально незахищених верств населення. Сучасне суспільство відмовляється від розподілу дітей на нормальних (повноцінну більшість) і не нормальних (не повноцінну меншість). Зміна поглядів підтверджується появою термінів «діти з особливими освітніми потребами» та «діти з підвищеними освітніми потребами».

Актуальність проблеми пов'язана передусім з тим, що в Україні є понад 1 млн. дітей з особливими потребами, що становить 12 % від загальної кількості дітей у країні [44].

Суспільство зобов'язане дати кожній дитині можливість, незалежно від її потреб та інших обставин, повністю реалізувати власний потенціал [46].

Усі діти у цивілізованому, толерантному суспільстві, а особливо діти із завищеними потребами повинні мати рівні можливості й адекватну соціалізацію, яку здатна забезпечити інклюзія.

Реформування інклюзивної освіти підтверджують численні зміни законодавства України, практичною діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів. Вони узгоджені з міжнародними документами у сфері забезпечення прав дітей, зокрема це підтверджено статтею 24 «Освіта» Конвенції ООН «Про права осіб з інвалідністю» [17].

Мета. Теоретично обґрунтувати та експериментально довести, що порушення соціальних навичок є однією із найбільш поширених труднощів, які відчують діти з завищеними освітніми потребами.

Завдання дослідження :

- дослідити роботу соціального педагога з формування соціальних навичок осіб з особливими освітніми потребами;
- розробити програму «Інформаційно-навчальна майстерня для батьків».

Об'єкт дослідження – процес формування соціальних навичок у дітей з особливими потребами.

Предмет дослідження – умови формування соціальних навичок у дітей з особливими потребами.

Гіпотеза дослідження – соціальні навички у дітей з особливими освітніми потребами сформується за умови професійно організованого інклюзивного середовища.

Методи дослідження. Для досягнення мети та завдань дослідження застосовано: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення); емпіричні (спостереження); та метод обробки експериментальних даних.

Методологічну основу дослідження становлять положення проблеми адаптації осіб з особливими освітніми потребами, які досліджували Ю.А. Александровський, Ф.Б. Березіна, В.І. Войтко, Дічева, І.А. Милославова, А.М. Растова, Ю.І. Хомік, І.І. Бойко, С.І. Селіверстова, І.І. Бондаренко, О.І. Борисенко, О.М. Васильченко, П.Б. Зільберма, О.М. Кокун, СМ. Кулик, В.М. Невмержицький, В.І. Розов, А.В. Скрипко, В.М. Струкуленко та міжнародні документи: Загальна декларація прав людини, Конвенція ООН про права дитини, Декларація про права інвалідів, Правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, Конвенція ООН про права інвалідів (2006), Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» (2015) тощо, та сучасні вітчизняні та зарубіжні розвідки у галузі психолого-педагогічної науки, присвячені класифікації компетентностей, виокремлюючи саме соціальну компетентність, належать науковцям: Л. Алексєєвій, М. Аргайлу, К. Данзігеру, Е. Зеєру, Н. Кузьміній, А. Мудрик, Д. Равену та ін.

Практичне значення роботи полягає в дослідженні важливості формування соціальних навичок у особливими освітніми потребами та розробці програми для них.

Дослідницьким майданчиком виступив Зеленодольський ліцей № 1 Зеленодольської міської ради Дніпропетровської обл.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи у жовтні 2023 року та були представлені на *V Міжнародній науково-практичній конференції* «SCIENCE AND INNOVATION OF MODERNWORLD» (25-27.01.2023 року у Лондоні, Великобританія).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підпунктів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (63 позицій) та додатків (А-Б).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ІНКЛЮЗІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

1.1. Соціальна компетентність як умова формування соціальних навичок

Однією з вимог сучасного суспільства є реформування системи освіти. Сьогодення характеризується тим, що у світовий освітній простір активно входять інновації, такі як «mainstream», «інтеграція» та «інклюзивна освіта». Вони спрямовані на те, аби ефективно захищати права дітей з особливими освітніми потребами та надавати таким дітям повноцінну, якісну освіту.

Останнім часом в Україні, як і в усьому цивілізованому світі велика увага приділяється вихованню толерантного ставлення до членів суспільства, що відрізняються тими чи іншими особливостями в розвитку.

Завданням закладу освіти є формування гуманного ставлення до таких осіб.

Проте, як і весь світ, Україна також стикається з величезною кількістю проблем, які пов'язані із здобуттям освіти дітей з особливими освітніми потребами.

Н. Бібік визначає соціальну компетентність, як: «... здатність жити в соціумі (ураховувати інтереси й потреби різних груп; дотримуватись соціальних норм і правил; співпрацювати з різними партнерами), а також адекватно виокремлювати, ідентифікувати, фіксувати та аналізувати коло питань на перетині всієї системи соціальних відносин суспільства і людини» [2, с. 4]

Соціальне середовище є обов'язковою умовою соціалізації особистості, а саме його компоненти: економічні, політичні, соціальні, духовні, які впливають на формування відповідних ціннісних орієнтацій та поведінки особистості [29, с. 8].

Перш ніж перейти до розгляду питання даного пункту, вважаємо за доцільне дати визначення дефініціям «соціалізація», «соціальні відносини», «соціальне середовище», «соціальна компетентність».

Тлумачний словник-мінімум і з соціальної педагогіки констатує: «**Соціалізація** – *socialization* (лат. *socialis* – товариський, громадський) –

1) процес засвоєння індивідом суспільного життя і норм соціальних відносин у результаті спільної діяльності, спілкування з іншими людьми, навчання та виховання;

2) входження індивіда у суспільство разом із його соціальними зв'язками та інтеграцією у різні типи соціальних спільнот, унаслідок чого відбувається становлення системи соціальних стосунків та соціального досвіду. У процесі соціалізації формуються соціальні якості, цінності, знання, навички, засвоюються соціальні норми, які існують у суспільстві [56, с. 156].

У цьому ж джерелі знаходимо: «**Соціальні відносини** – *social relations* – визначена стійка система зв'язків індивідів, що склалася у процесі їхньої взаємодії один з одним в умовах даного суспільства. Соціальні відносини за своєю природою об'єктивні, незалежні від волі й свідомості людей. Вони заломлюються через внутрішній зміст (чи стан) людини й виражаються в її діяльності як особисте ставлення до навколишньої дійсності [56, с. 161].

У науковій літературі знаходимо: «Під «соціальним середовищем» розуміється, по-перше, складне багаторівневе утворення, конкретний прояв стосунків, що мають місце у суспільстві, у якому живе і розвивається особистість; по-друге, сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, які впливають на її поведінку і свідомість [29, с. 9].

Соціальна компетентність визначається як здатність працювати з метою налагодження ефективної соціальної взаємодії. Іншими словами, соціальна компетентність означає добре ладити з іншими, вміти вибудовувати та підтримувати тісні стосунки та адаптуватися в соціальних умовах.

З огляду на складність соціальної взаємодії, соціальна компетентність є продуктом широкого діапазону когнітивних здібностей, емоційних процесів,

поведінкових навичок, соціальної обізнаності та особистих і культурних цінностей, пов'язаних з міжособистісними стосунками.

Формування соціальної компетентності залежить від віку особи та особливостей розвитку конкретної соціальної ситуації. А це означає, що особистість може бути соціально компетентною в одній ситуації, але в іншій, виглядати зовсім, або менш компетентною. Також на формування соціальної компетентності впливають культурні характеристики (тобто специфічні прояви соціальної компетентності пов'язані з культурними очікуваннями).

Намагаючись інтегрувати ці компоненти, науковці Орпінас і Хоум (2006) визначили соціальну компетентність як «відповідні до віку знання та навички людини для мирного та творчого функціонування в його чи її власній спільноті чи соціальному середовищі» [39, с. 108].

В соціально компетентній поведінці пізнання, емоції, навички та цінності тісно взаємопов'язані.

Представники психологічної спільноти стверджують, що задля підвищення рівня соціальної компетентності необхідні такі когнітивні здібності:

1) *уміння розв'язувати проблему* – визначити проблему та очікувану мету, обдумувати рішення, передбачити можливі наслідки дій, адекватно сприймати наслідки власної поведінки, обирати рішення та оцінювати чи допомогло це в досягненні бажаної мети;

2) *розуміти зв'язки між переконаннями, емоціями та поведінкою* - визнавати вплив переконань на емоції і емоцій на поведінку, ідентифікацію та зміну переконання, що призводять до небажаних результатів;

3) *здатність реалізувати різноманітні стратегії вирішення конфліктів* - наприклад вибачення, уникнення або ігнорування ситуації, а також вирішення нагальної проблеми.

Важливо пам'ятати, що емоційні процеси, пов'язані з соціальною компетентністю та включають:

1) усвідомлення емоцій, тобто вміння розпізнавати різні емоції в собі та інших, а також розуміти вербальні і невербальні складові емоційного спілкування;

2) вміння підтримувати спокій, тобто усвідомлення того, настільки важливо вміти заспокоїтися в складних ситуаціях, проявляючи самовладання та вміння оцінити власну поведінку перед будь якими діями;

3) підтримувати зв'язок з іншими – визнавати спільні інтереси, передавати негативні емоції (наприклад, гнів, розчарування), при цьому зберігаючи стосунки, а також вміння передати позитивні емоції (наприклад, прихильність, гордість за чужі досягнення і т. ін.);

4) співчуття або сприйняття соціальної перспективи (тобто розуміння важливості соціальної взаємодія з точки зору іншої людини).

До навичок формування соціальної компетентності, згаданих вище, спеціалісти з галузі соціальної педагогіки, відносять такі поведінкові навички:

1) загальні навички вербальної комунікації – вміння представитися, підтримувати цікаву розмову, ввічливо виражати почуття не звинувачуючи та не докоряючи іншим, висловлювати ідеї без нападок та агресії (якщо навіть з вами не згодні);

2) загальні навички аудіювання – вміння звертати увагу на вербальні і невербальні підказки, підтримувати зоровий контакт, підсумовувати що сказали інші, слухати інших, намагаючись розуміти;

3) дружелюбність і повага – просити дозволу, бути вдячним, пропонувати допомогу, висловлювати турботу про інших, робити компліменти, посміхатися та співпрацювати з іншими.

До суперечливих аспектів соціальної компетентності відносять особистісні цінності в міжособистісній взаємодії та відносинах. З одного боку, взаємодія може бути соціально компетентною, наприклад, якщо людина досягає своїх цілей, незалежно від мотивів, що стоять за цією взаємодією (наприклад, соціально досвідчений хуліган може подружитися з

однокласниками, щоб отримати особисту інформацію, яку потім буде використовувати для маніпулювання однолітком). З іншої точки зору, соціальна компетентність за визначенням є позитивною взаємодією що сприяє співпраці та конструктивним стосункам.

У той же час, низький рівень соціальної компетентності, або взагалі її відсутність будуть провокувати непродуктивні способи міжособистісної взаємодії. А це, в свою чергу, призведе до непорозуміння між представниками різних груп і може стати причиною несприйняття іншої людини, або виникнення психологічного бар'єру між представниками даної спільноти.

Оскільки поняття «соціальна компетентність» є досить широким поняттям, досліджують її зазвичай за допомогою таких показників:.

Найчастіше орієнтуються на такі складові;

- стосунки з однолітками;
- сприйняття соціальних норм та правил;
- гнучкість у сприйнятті нових вражень;
- уміння прилаштуватися до вимог соціальної групи;
- уміння зберігати власне обличчя;
- знати свої права і обов'язки;
- бути толерантним до думки інших;
- адекватно реагувати на зауваження;
- вміти відстоювати свою позицію;
- виявляти здатність до співчуття;
- уміння налагоджувати гармонійні стосунки з оточуючими;
- здатність уникати конфліктних ситуацій;
- бути оптимістом;
- відчувати відповідальність за себе і за групу;
- володіти культурою мову (вербальний і невербальний аспекти);
- бути реалістом;

- послуговувати загальнолюдськими і національними цінностями;
- бути людяним і справедливим.

У молодших школярів формування соціальної компетентності носить над предметний характер, тому що відбувається у процесі вивчення загально навчальних дисциплін. Тому досить важливими є їх зміст та методика викладання.

Ціннісні орієнтації та переконання, методи, прийоми і форми формування соціальної компетентності вможливають застосування продуктивного впровадження різних соціальних ролей в освітній процес сучасної початкової школи.

А відтак, перед соціальним педагогом стоїть важливе завдання – формування соціальних навичок як необхідної складової успішного навчання і майбутнього життя. Тому організацію освітнього процесу в початковій ланці освітнього закладу, як для звичайних дітей, так і для дітей з особливими освітніми потребами, варто спрямовувати на формування соціальної компетентності особистості молодшого школяра, у створенні відповідних умов для формування в здобувача освіти усіх способів практичної та творчої діяльності, за допомогою якої дитина зможе інтегруватися в соціум.

1.2. Розвиток соціально-емоційних навичок у ранньому дитинстві

Середовище раннього дитинства - це середовище в якому маленькі діти взаємодіють і формують стосунки зі своїми однолітками та дорослими через гру та навчальну діяльність.

Соціально-емоційна компетентність необхідна ланка для успішної соціалізації в середовищі і в подальшому житті. Соціальна компетентність включає поєднання навичок, які підтримують ефективну соціальну взаємодію між людиною та середовищем. Адже, саме емоційна компетентність передбачає розуміння власних емоцій та емоцій інших, а

також здатність контролювати та виражати емоції відповідно до ситуації таким чином, що вони були соціально прийнятними.

Завданням соціального педагога освітнього закладу є формування, розвиток та підтримка у дітей з особливими освітніми потребами соціально-емоційної компетентності через впровадження взаємодії, стимулюючого середовища і можливості навчання та спілкування з однолітками. Досягнення успіху в цьому питанні має вирішальне значення. Дослідження показали, що розвинена соціально-емоційна компетентність у перші роки навчання позитивно впливатиме на подальші шкільні досягнення та життєве благополуччя

Також працівник соціально-педагогічної сфери повинен пам'ятати, що коли діти стають старшими, вони залучаються у більш складні соціальні взаємини, тому соціальний розвиток дитини потребує постійної підтримки. І кожна дитина з особливими освітніми потребами має свої унікальні задатки, та є ключові стратегії, які фахівці соціономічної сфери, вчителі та батьки можуть використовувати для підтримки дітей в їх соціальному розвитку і успішної навігації в соціальне середовище.

Дослідження Dunedin, проведене в Новій Зеландії, доводить, що самоконтроль – ключовий аспект соціально-емоційної компетентності. У молодшому шкільному віці він пов'язаний фізичним здоров'ям, позитивним емоційним благополуччям та міцними стосунками з іншими. Крім того, міжнародні та національні дослідження показали, що набутий досвід соціально-емоційної компетентності дітей у ранньому віці матиме суттєвий вплив на розвиток і формування усіх компетентностей в подальшому житті.

З огляду на це вважаємо досить важливим формування соціально-емоційної компетентності у дітей з особливими освітніми потребами. Враховуючи важливість цієї компетентності, вважаємо за потрібне активно розвивати та підтримувати позитивний соціальний та емоційний клімат в дитячому колективі освітнього закладу.

Соціальна компетентність складається з соціальних навичок, пов'язаних з навчальними навичками; відповідальності у міжособистісній та груповій соціальній взаємодії.

Навчальні навички стосуються навичок, які необхідні для підтримки соціальної взаємодії. Це включає вміння вчитися, бути уважним, працювати в групі, стежити за вказівками, залишатися зосередженим, наполегливо виконувати завдання та організувати себе, дотримуватися правил, виконувати інструкції та здійснювати самоконтроль. Використовувати навички міжособистісного спілкування у взаємодії та встановленні стосунків з іншими дітьми; виявляти повагу до інших, ділитися, відповідати відповідними емоціями та проявами емпатії.

Емоційна компетентність відіграє життєво важливу роль у набутті соціальної компетентності дітей і навпаки, але це характеризується різними конструктами. Емоційна компетентність включає емоційну виразність, знання емоцій і емоційну регуляцію. Діти повинні вміти належним чином демонструвати свої почуття в соціальній взаємодії з однолітками та дорослими. Емоційні знання проявляються в розумінні різних емоцій так, щоб діти могли називати, описувати і розпізнавати емоції в собі та інших. Коли діти вміють розпізнавати емоції в оточуючих і розуміти або співпереживати тому, що відчувають інші, вони можуть відповідати належним чином, а це, в свою чергу, сприятиме укріпленню їх стосунків. Регулювання емоцій передбачає усвідомлення та модифікацію емоцій відповідно до обставин, що склалися, та емоцій, що виражаються належним чином. Це передбачає активну пізнавальну діяльність процесів, оскільки задіяно кілька навичок одночасно.

Дітям потрібно усвідомлювати соціальний контекст, а також свої власні емоції та подальший самоконтроль. Пов'язані з усіма сферами емоційної компетентності, дослідження показують, що діти повинні мати змогу відчувати та виражати свої емоції. Ці навички будуть розвиватися з часом і кожна дитина проходить свій унікальний шлях. Але є ключові

стратегії, які повинні використовувати фахівці для підтримки у дітей емоційного розвитку.

У різних наукових джерелах соціальна компетентність і емоційна компетентність описані окремо. Однак, оскільки зв'язок між ними очевидний, вважаємо за доцільне використовувати дефініцію «соціально-емоційна компетентність».

Зупинимось на трьох ключових чинниках, які мають вплив на формування соціально-емоційної компетентності дітей. Це – культура, темперамент і рівень соціальної взаємодії. Зупинимось на цих чинниках докладніше.

Культура. Фахівці повинні зважати на рівень розвитку культури у дітей. Різні рівні культури підкреслюють різну поведінку та стилі взаємодії. Оцінка соціальної та емоційної компетентності, власний культурний погляд фахівця може не розуміти дитячу здатність демонструвати відповідну поведінку.

Способи, якими впроваджується соціальна та емоційна компетентність слід враховувати при розгляді різних культур. Наприклад, східні культури підкреслюють високий рівень поступливості і згуртованості, тоді як західні культури традиційно наголошують на індивідуалізмі.

Через співпрацю з родинами фахівці соціально-педагогічної сфери можуть дізнатися про стилі взаємодії та соціальну і емоційні навички, які цінуються та пропагуються в даній сім'ї. А це, в свою чергу, допоможе краще підтримувати дітей у досягненні їхнього потенціалу, зберігаючи культурну ідентичність.

Темперамент дитини впливає на те, як вона взаємодіє зі світом. Темперамент впливає на те, як діти виконують завдання або підходять до ситуації. Він впливає на розвиток особистості, на самооцінку, погляди на інших люди, особисті цінності, ставлення, соціальні взаємодії, і способи вирішення ситуацій. Темперамент впливає як на кількість, так і на якість спілкування з однолітками.

Рівень соціальної взаємодії. Діти з особливими освітніми потребами мають різні рівні соціальної взаємодії з різних причин. Деякі фактори можуть бути всередині дитини, наприклад конфліктна сором'язливість. Діти хочуть брати участь у якійсь діяльності, але надто бояться цього. Або соціальна незацікавленість, коли дитина насправді не вмотивована грати з іншими. Інші фактори – це зовнішні фактори для дитини, наприклад, активна ізоляція, в якій діти грають самі, тому що інші не хочуть взаємодіяти з ними. Або коли діти не мають регулярного доступу до однолітків, братів, сестер для гри. Допомога таким дітям дозволить успішно взаємодіяти, що ймовірно, призведе до пошуку соціальних взаємодій.

У роботі з дітьми зі спеціальними освітніми потребами слід розуміти, що кожна дитина унікальна, до кожної дитини потрібні різні підходи та підтримка. А відтак, соціальний педагог повинен максимізувати свою соціальну та емоційну компетентність.

Знаючи дітей, якими він опікуються, фахівець соціально-педагогічної сфери, повинен вибудовувати відповідний стиль спілкування; будувати взаємини спираючись на сильні сторони дітей; надавати підтримку та створювати ситуації, що сприяють забезпеченню у всіх дітей з обмеженнями, якісної соціальної взаємодії; використовуючи культурну спадщину, унікальну ідентичність, темперамент та рівень соціальної взаємодії, впливати на емоційні переживання дитини різними способами.

Добре знаючи емоційний світ дитини можна передбачити потенційні проблемні ситуації та втрутитися задля забезпечення позитивних наслідків.

1.3. Соціальна інклюзія у сфері освіти

Інклюзивна освіта має низку переваг для всіх учасників освітнього процесу – дітей, батьків, педагогів і суспільства в цілому [39].

Інклюзивна освіта – це постійний процес визначення і подолання перешкод для максимально значущої участі всіх в освітньому процесі [20].

Наприклад, коли ми акцентуємо увагу на медичній моделі розуміння потреб, то вирішуємо проблеми зі здоров'ям клієнтів. Коли ми акцентуємо увагу на соціальній моделі, то ми будемо фокусуватися на сприйнятті дитини в соціумі.

Реалізація нової освітньої парадигми в Україні у вигляді нових державних освітніх стандартів викликає потребу в оновленні змісту навчання й виховання молодших школярів. Особливого значення в цьому аспекті набуває формування ключових компетентностей, зокрема соціальної компетентності [37, с. 8].

Соціальна компетентність є вкрай важливою складовою у життєвій компетентності молодших школярів, адже вона характеризує їх спроможність налагоджувати ефективну та продуктивну взаємодію з соціумом. Навчає молодших школярів знаходити консенсус, працюючи в команді. Налагоджувати комунікацію і вирішувати проблеми. Приймати рішення і запобігати конфліктним ситуаціям, а в разі їх виникнення – сприяти ефективному вирішенню проблеми.

Коли ж мова йде про молодших школярів, які мають особливі освітні потреби, - то цей аспект потребує особливої уваги, дослідження та підтримки [18].

В сучасній освітній системі України інклюзивна освіта розглядається як один із стратегічних напрямів модернізації системи освіти. Характеризується ця систематим, що передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу для всіх, без виключення дітей, і базується на загальнолюдських принципах забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання.

Фахівцями інклюзивної освіти як в Україні, так і за кордоном напрацьовано достатню кількість теоретичного і практичного матеріалу. За запровадження інклюзивної освіти активно виступають, перш за все, батьки дітей з особливими потребами, а також громадські та благодійні організації, які мають досвід роботи у цій сфері.

Запровадження інклюзії дозволяє зрозуміти, що дитина з особливими потребами – не повинна виступати у ролі пасивного члена суспільства. Ця дитина трошки інша, вона має певні особливості, але вона – особистість, яка як і всі інші, має право на задоволення власних соціальних потреб, таких як право на отримання повноцінної освіти, право на працю, право на відпочинок, право на створення сім'ї, пенсійне забезпечення, доступ до культурних цінностей тощо.

І якщо ми як нація, претендуємо на розвиток та визнання всього цивілізованого світу, – найвищим показником розвитку нашого суспільства буде запровадження інклюзивної освіти. Адже це продемонструє рівень розуміння, підтримки, гуманізму та терпимості у ставленні до дітей із особливостями, надасть кожній дитині можливість отримати якісну освіту.

Л. Лохвицька дає таке визначення: «Інклюзія – *inclusion* (франц. *Inclusif* – який включає в себе) – філософія або система цінностей, в основі якої – переконання, що всі люди мають право на рівний доступ до усіх послуг. Термін часто використовується стосовно доступу дітей з обмеженими функціональними можливостями до всіх сфер освітнього простору» [56, с. 76].

У спеціальній літературі знаходимо: «1) Інклюзивна освіта базується на основному підході – дотримання права на освіту для всіх дітей, у тому числі дітей із соціально вразливих груп (дітей з особливими освітніми потребами, дітей із підвищеними потребами, дітей-сиріт, дітей з інвалідністю, тощо); 2) Інклюзивна освіта – позитивне сприйняття багатоманітності, індивідуальності, відмінності кожної дитини і використання цієї відмінності як корисного ресурсу для розвитку особистості дитини» [56].

Діти з особливими потребами – це особи до 18-ти років, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі (діти з порушеннями у психофізичному розвитку, діти, які мають інвалідність, діти-біженці, діти, що

працюють, діти-мігранти, діти представників національних меншин, діти – представників релігійних меншин, діти, сім’ї яких мають низький прожитковий мінімум, безпритульні, діти-сироти, діти із захворюваннями СНІД/ВІЛ та інші) [17 с. 11].

Термін «*діти з особливими потребами*», який відповідає міжнародному терміну «*children with special needs*», акцентує увагу на необхідності забезпечення додаткової підтримки у навчанні дітей цієї категорії і відповідає *соціальній моделі інвалідності*, яка, на противагу *медичній моделі*, акцентує не на порушенні розвитку, а на потребах, що ним зумовлені [20, с.103].

Зміни в українському законодавстві щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами визначено Постановою Кабінету міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765, зокрема, документ регламентує *нові категорії (типи) особливих освітніх потреб (труднощів)*:

- інтелектуальні;
- функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві);
- фізичні;
- навчальні;
- соціо-адаптаційні, соціокультурні.

Та визначає п’ять рівнів прояву: від легкого, який зумовлений поодинокими незначними труднощами, до найтяжчого ступеня прояву.

Психолого-педагогічна спільнота, спираючись на наукові розвідки у галузі інклюзивного навчання, наполягає на застосуванні саме інтерактивних (якщо дозволяє стан дитини), форм і методів навчання. Адже застосування саме цих методів сприяє розвиткові міжособистісної ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу та створює контекстний характер навчання.

Звичайно, для проведення занять насамперед необхідно забезпечити освітні заклади необхідним обладнанням, школу облаштувати таким чином,

щоб у ній легко могли пересуватися не тільки діти, яких ми називаємо «звичайні» і й ті хто мають підвищені потреби. Тобто, якщо дитина пересувається на інвалідному візку, то за умови, що вона це може робити самостійно, вона повинна безперешкодно і без сторонньої допомоги пересуватися.

Також досить важливим є питання залучення до інклюзивного навчання спеціалізованих фахівців, які своєю професійністю допоможуть дитині з особливостями успішно засвоювати навчальний матеріал і не почуватися не потрібною цьому суспільству.

Висновки до розділу 1

Аналіз спеціальної літератури дозволяє зробити такі висновки.

Одним із найактуальніших завдань, яке нині постало перед початковою ланкою школи – є формування соціальної компетентності у молодших школярів.

Сформована соціальна компетентність визначає успішність особистості в навчанні та особистому житті, стимулює інтеграційні процеси, дозволяє адаптуватися й активно впливати на життєві події, змінюючи навколишню дійсність та самого себе.

Для формування соціальної компетентності необхідне соціальне середовище, яке виступає обов'язковою умовою соціалізації особистості, завдячуючи економічним, політичним, соціальним та духовним компонентам.

Своєчасно сформована соціальна компетентність сприяє формуванню соціальних навичок.

Соціальне середовище відіграє важливу роль у набутті особистістю соціальних навичок.

Психологи та педагоги стверджують, що для підвищення рівня соціальної компетентності та набуття соціальних навичок дітей з особливими

освітніми потребами необхідні певні когнітивні здібності: уміння розв'язувати проблему; розуміти зв'язки між переконаннями, емоціями та поведінкою; здатність реалізувати різноманітні стратегії вирішення конфліктів.

Соціальний педагог як представник освітньої спільноти і фахівець соціально-педагогічної сфери вирішує ряд завдань, основоположним з яких є – формування соціальних навичок як необхідної складової успішного навчання і майбутнього життя дітей з особливими освітніми потребами задля успішної інтеграції в суспільство.

Україна, дотримуючись нової освітньої парадигми поступово оновлює зміст навчання й виховання молодших школярів. Особливу увагу у цьому аспекті надають формуванню ключових компетентностей, зокрема соціальній.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Робота соціального педагога в умовах інклюзивного навчання

Практичне втілення інклюзивного навчання вирішує низку проблем соціально-психологічного та педагогічного характеру, пов'язаних із зміною установок, подоланням психологічних стереотипів педагогів, батьків та фахівців, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами.

Освітня інтеграція нетипової дитини трансформує як соціальний, так і психологічний аспект, а відтак, в освітньому процесі виникають конфліктні ситуації, які викликають у дітей психологічні травми та стрес. Негативні психоемоційні переживання ведуть до патологічних змін характеру особистості.

У контексті цього питання, особливого значення набуває формування інклюзивної компетентності фахівця соціономічної сфери та осіб, які працюють з особливими дітьми (вчителі, батьки, адміністрація), як складової їх професійної компетентності.

Загально відомо, що тільки співпраця різних спеціалістів буде запорукою успішного інклюзивного навчання. А відтак, усі спеціалісти, які працюють з дитиною з особливими освітніми потребами мають діяти як один налагоджений механізм – чітко і злагоджено. Це команда з педагогів, спеціалістів соціономічної сфери, яка об'єднує свої зусилля задля досягнення спільної мети – надання якісних освітніх послуг та успішної соціалізації дитини з особливими освітніми потребами. Обов'язковими учасниками цієї команди є: тьютор, соціальний педагог, психолог, логопед, дефектолог, учителі. За умови, якщо заклад освіти має додаткові джерела фінансування, до цієї команди можуть бути залучені зовнішні фахівці.

Важливим завданням психологічної служби освітнього закладу, у даному контексті, є створення сприятливих умов для навчання дітей. Це вирішується шляхом проведення просвітницької роботи, налагодження комунікації між педагогами та батьками. А для цього, необхідно сформувати у фахівців професійну позицію щодо дітей з особливими освітніми потребами, яка базується на прагненні допомогти їй, повірити у власні сили,

реалізувати свій потенціал, сформувати соціальну компетентність та розвивати соціальні навички.

Веретко І. зазначає, що: «Вирішувати завдання соціально-психологічного супроводу в інклюзивній освіті соціальному педагогу допоможе такий алгоритм дій.

1. Вивчення з особою справи дитини.
2. Бесіда з дитиною та її батьками з метою визначити рівень можливостей дитини у самообслуговуванні, спілкуванні, пізнавальній, емоційно-вольовій сфері тощо).
3. Вивчити індивідуальні особливості та психічний розвиток дитини.
4. Провести психолого-педагогічний консиліум.
5. Налагодити зустрічі з батьками та учнями класу.
6. Систематично проводити психокорекційну роботу з.
7. Відстеження соціально-психологічного клімату в колективі та статусу дитини в групі.
8. Сприяти соціальній інтеграції дитини: залучати її до позакласної і позашкільної діяльності.
9. Моніторити рівень адаптованості учня, його адаптацію до індивідуальних програм» [9].

У налагодженні системи інклюзивної освіти нам імпонує досвід Японії.

У цій країні не потрібно здобувати спеціальну освіту для роботи з дітьми з особливостями, тому що навчальні програми в університетах складені таким чином, що під час навчання студенти опановують курси, що вчать їх працювати з дітьми з завищеними потребами.

Застосування соціальним педагогом активних соціально-психологічних методів дозволить йому розв'язати низку завдань, які передбачені соціально-психологічним супроводом інклюзивної освіти та сформувати соціальні навички дитини зі спеціальними освітніми потребами.

Про результативність та ефективність роботи соціального педагога можна стверджувати тоді, коли:

- у педагогічних працівників сформовано відповідні інклюзивні компетентності. Це відсутність негативних стереотипів, толерантне відношення, психологічна стійкість, не упереджене ставлення, уміння використовувати знання про психологічний розвиток дітей з ООП;
- у дитини/дитячого колективу сформована позитивна «Я» концепція, товарицькість, адекватна самооцінка, стійкі соціальні навички та соціально-психологічні характеристики, які дозволять не лише успішно засвоїти навчальну програму, а й дадуть можливість досягти рівноваги у стосунках із собою та оточуючими;
- у батьків/родичів сформовано толерантне ставлення до дітей з особливими потребами (чуйність, терпимість, гуманність, великодушність, доброзичливість).

Враховуючи вимоги часу та з метою забезпечення права осіб з ООП на освіту законодавцями були внесені зміни до Закону України «Про освіту» та розроблена і затверджена концепція «Нової української школи». Цими документами визначено, що одним із напрямків реформування освітньої галузі в Україні є впровадження інклюзивної освіти [14, с. 1].

Для того, щоб у майбутньому дитина з особливими освітніми потребами без проблем інтегрувалася у суспільство їй необхідно якомога раніше при звичаюватися до життя у цьому суспільстві. Тому, батьки таких дітей абсолютно правомірно, виявляють бажання, щоб їх діти отримували знання з однолітками у звичайних, а не спеціальних школах. Розуміючи, що дитина з ООП буде відчувати певні труднощі, батьки все ж наважуються на цей досить складний експеримент, тому що саме він дозволить дитині здобути необхідний досвід, який у майбутньому дозволить почуватися упевнено у соціумі.

Інклюзивна освіта є одним із основних засобів подолання низького соціального й академічного розвитку дітей. В основу інклюзивної освіти покладено завдання: від інтеграції у школі до інтеграції в суспільство

Відвідування школи, спільне навчання та участь у виховних заходах гарантують право дитині з особливими освітніми потребами не бути в ізоляції від інших, а забезпечать їй можливість відвідуючи заклад освіти почуватися повноправною особистістю.

У зв'язку зі збільшенням кількості дітей з обмеженнями, актуальність проблеми соціалізації дітей з особливими освітніми потребами є одним із пріоритетних напрямів інклюзивної освіти та спеціальної педагогіки. Україна як держава цивілізованого світу підтримує впровадження загальнодержавного курсу на розвиток і підтримку інклюзивної освіти.

Через низку очевидних причин без сторонньої допомоги, дитина з особливими освітніми потребами не спроможна засвоїти певні якості, або стати повноцінним членом суспільства.

Для засвоєння культурних норм та соціальних ролей такій дитині необхідний психолого-педагогічний супровід. Він є одним із найважливіших напрямів ресурсного забезпечення впровадження інклюзивної освіти.

Завданням психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу в навчальному закладі є підтримка та забезпечення комфортного освітнього соціального середовища, яке бути сприятиме повному розкриттю та розвитку пізнавальних, особистісних та творчих ресурсів дитини з підвищеними потребами.

Фахівцем, спроможним надати такі послуги виступає соціальний педагог. Саме він, як спеціаліст соціономічної сфери повинен підтримувати впевненість дитини у своїх силах, виховувати прагнення до пізнавальної діяльності; допомагати у створенні безпечного середовища, уміти запобігати змінам у психічному настрої, поведінці, загальному стані дитини.

Основними завданнями соціального педагога з супроводу дитини з особливими освітніми потребами є:

- створення атмосфери емоційного комфорту;
- соціалізація дитини;

- дослідження особистісних параметрів дитини;
- налагодження партнерської взаємодії з батьками
- формування комунікативної складової та моральних норм у дитини;
- навчання членів родини (набуття ними соціально-педагогічних знань);
- постійний моніторинг соціальних потреб дитини;
- координація взаємодії між психологічною службою, вчителем та батьками;
- налагодження комфортного емоційного середовища;
- упровадження педагогіки партнерства
- проведення тренінгових занять для батьків;
- формування умінь вирішення міжособистісних конфліктів між членами родини;
- проведення рольових ігор, психологічних розвантажень, бесід.

Отже, результативність освітнього процесу дитини з особливими освітніми потребами, її інтеграція у суспільство, успішність соціалізації напряду залежать від психолого-педагогічного супроводу та злагодженої взаємодії, у якій соціальний педагог виступає в ролі коуча, фасилітатора, тьютара, помічника і друга. Оскільки це слова, що прийшли до нас з іншої мови, вважаємо за доцільне, докладніше зупинитися на цих дефініціях. У спеціальних джерелах читаємо:

«Коуч (англ. coach — персональний тренер) – професіонал, який, по-перше, вміє бачити і цінити в людині позитивний потенціал і, по-друге, володіє спеціальними знаннями і навичками, що дозволяють йому допомогти людині самій побачити і розвинути цей потенціал за дуже короткий термін» [56].

Фасилітатор – це людина, яка допомагає розв’язувати проблеми в групі, або колективі.

Тьютор – це перш за все фахівець, який здійснює посередництво між дитиною з особливими освітніми потребами та іншими людьми (батьки, однолітки, вчителі). Тьюторів у системі інклюзивної освіти ще називають адаптерами або педагогами супроводу.

Налагодження партнерських взаємини між здобувачем освіти з особливими освітніми потребами, учителем, батьками, адміністрацією закладу є однією з ключових засад роботи соціального педагога. Лише завдяки розумінню, співпраці та підтримці кожного учасника освітнього процесу можна досягти значних результатів у формуванні соціальних навичок особистості.

Педагогіка партнерства – це важлива складова інклюзивного навчання. Бо саме інклюзивна освіта спрямована на:

- удосконалення навчального середовища, в якому всі учасники освітнього процесу відкриті до різноманіття;
- забезпечує усі потреби учнів;
- виявляє повагу до здібностей і можливостей для самовдосконалення осіб з особливими освітніми потребами;
- надає підтримку дитини в її прагненні бути успішною особистістю.

Педагогіка партнерства – це напрям педагогіки, який акумулює в собі систему прийомів, засобів і методів навчання й виховання, які спираються на засади гуманізму, творчого підходу до розвитку особистості.

Низка досліджень з цього питання доводить пряму залежність якості освіти від ефективної співпраці фахівців, батьків, вчителів, адміністрації закладу освіти.

Це пояснюється досить просто, адже сім'я має створювати безпечне середовище для виховання і розвитку дитини, саме в сім'ї дитина повинна відчувати себе захищеною; сім'я створює середовище, що заохочує до навчання. І саме на цьому етапі перед соціальним педагогом постає завдання забезпечувати батьків, які мають дітей з завищеними вимогами,

інформацією, яка допоможе зрозуміти їхніх дітей та сприятиме їхньому розвитку.

Тільки у спільній тісній взаємодії родини та закладу освіти можливе досягнення прогресу. Постійно комунікуючи з родиною, звітуючи їй про успіхи дитини у школі можливо досягти значний результатів. Двонаправлений процес спілкування має відповідати культурним особливостям дитини та родини.

Педагогіка партнерства включає і волонтерську діяльність. Адже батьки можуть робити значні внески у середовище та функції школи. Заклад освіти у вигляді педагогіки партнерства отримує максимальну віддачу від цього процесу. Створюються групи за інтересами, що відповідають запитам батьків. Вони включають інтереси батьків, потреби та запити.

Наприклад, навчаючи дітей вдома, батьки можуть самостійно допомагати своїм дітям у початковій діяльності, якщо отримують методичну підтримку фахівця (вчителя).

Також педагогіка партнерства передбачає можливість спільного ухвалення рішень. Заклад освіти надає батькам можливість приймати участь в обговоренні, ухвалювати рішення. Почутим повинен бути кожен.

Тісна співпраця сім'ї з освітньою спільнотою здатна ефективно координувати роботу з покращення шкільних програм, навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Школи, в свою чергу, можуть допомагати таким сім'ям отримувати доступ до допоміжних послуг. Наприклад, заклади охорони здоров'я, послуги репетиторів, відвідування культурно-мистецьких закладів та інших установ.

Спираючись на дослідження педагогіки партнерства вчені доводять, існує ряд факторів, які допомагають закладу освіти залучати батьків до активної спільної взаємодії в ухваленні усіх рішень, що стосуються дитини з особливими освітніми потребами: по перше, це сприятлива атмосфера закладу, у якій педагогічний колектив налаштований дружньо і постійно допомагає в усьому; по друге – постійне двостороннє спілкування між

родиною, у якій виховується дитина з особливими освітніми потребами і школою. Така родина повинна постійно відчувати підтримку, адже особлива дитина вимагає підвищеної турботи, а це в свою чергу виснажує як емоційно, фізично, так і фінансово; по третє – сприйняття освітнім педагогічним колективом, батьків як рівних, як колег.

Соціальний педагог закладу визначає цілі та шляхи їх досягнення, погоджуючи їх із родинами. Це значно підвищує вірогідність отримання високих результатів. На цьому етапі соціальному педагогові варто демонструвати тактовність, впевненість і компетентність. Варто довести батькам, що їх здатність ухвалювати рішення стосовно їхньої дитини та всієї родини є вагомою і значущою.

Фахівець соціономічної сфери, у нашому випадку – це соціальний педагог має бути підготовлений до роботи з усіма членами родини, але вважаємо водночас досить важливим, щоб і батьки були готовими до якісної співпраці з освітнім закладом.

Отже, педагогіка партнерства у професійній діяльності фахівця соціально-педагогічної сфери, набуває надзвичайно вагомого значення в інклюзивному середовищі. Дитина, яка має порушення в розвитку, повинна почувати себе психологічно і фізично безпечно у будь якому середовищі. Надзвичайно важливо сформувати відчуття приналежності до колективу. Адже в майбутньому це сприятиме розвитку соціальних навичок і соціальної взаємодії.

Важливо, щоб у рамках надання інклюзивної освіти діти з особливими освітніми потребами та їхні батьки долучалися до визначення навчальних цілей, а також мали змогу впливати на прийняття рішень що до них.

Для батьків дітей з особливими освітніми потребами партнерська взаємодія із закладом освіти передбачає активне залучення до освітнього процесу дитини, розуміння фахівцями її індивідуальних особливостей, потреб та розвитку для формування соціальних навичок.

2.2. Порівняльна характеристика традиційної моделі освіти з інклюзивною особистісно орієнтованою моделлю

Цей розділ для зручності розгляду, вважаємо за доречне представити у вигляді таблиці.

Таблиця 2. 1

Традиційна модель навчання	Інклюзивна особистісно орієнтована модель
Учитель інформує про виконання завдання одночасно усіма учнями класу	Зважаючи на індивідуальні особливості та унікальність кожної дитини, вчитель визнає її право на розвиток у власному темпі
Учитель надзвичайно завантажений тим, що вимушений постійно спрямовувати, навчати, наставляти, напучувати	Передусім, вчитель виступає в ролі фасилітатора та тьютора, а вже потім виконує роль викладача
Не приділяється достатньо уваги типології матеріалів, над якими працюють	Важливою складовою навчання є матеріали, які використовуються безпосередньо під час освітнього процесу
Постійно роблять наголос на результативності освітнього процесу	Акцент робиться саме на тому, що навчання – це процес постійний
Приділяють увагу вузько пізнавальним навичкам та фрагментарно вивчають зміст окремих розділів	Визначається головна концепція розділу. Зміст розділу групується. Формування навичок здійснюється у значущому для учня контексті.
Освітній процес носить доволі абстрактний характер, ґрунтується на абстрактних ідеях та матеріалах	Освітній процес відбувається з опорою на навчальні завдання, де здобувачі мають певний багаж знань
Рішення, щодо використання певної освітньої програми ухвалює вчитель, послуговуючись рекомендаціями держави	Рішення щодо використання освітньої програми, перш за все, базується на спостереженнях фахівців за учнями, а вже потім на рекомендаціях
Педагог самостійно ухвалює всі рішення	Учні залучаються до процесу обговорення та прийняття рішення. Обирають, що і коли вони будуть вивчати.
Учитель, в основному, виступає у ролі контролера та управлінця	Учитель, розуміючи що освітній процес – це процес тривалий, стежить за тим, аби відбувалася ефективна взаємодія, між усіма учасниками освітнього процесу, здійснювалося самоуправління
Учитель наполягає аби протягом дня у класі панувала тиша	Для вчителя надзвичайно важливо аби процеси комунікації відбувалися постійно, для цього в структурі навчального заняття він виділяє певну частину часу
Головна теза : «Школа – це підготовка до життя»	Головна теза: «Школа – це і є частина життя, проживати яке потрібно тут і зараз»

Готові знання передають з голови вчителя в голови учнів	Знання сконструйовано дитиною
Навчання – це перш за все уміння стримуватися і терпіти	Освітній процес повинен надихати на нові здобутки та звершення, а їх досягнення – приносити задоволення
Освітній процес спрямовано на досягнення певного результату, якому все і підпорядковується	Основна увага приділяється навчанню як процесу
Навчання має лінійно концентричну модель і здійснюється через узагальнене набуття знань, умінь і навичок	Освітній процес вибудовується по принципу спіралі. Його зміст поглиблюється і розширюється
Здобувачі освіти – це пасивні поглиначі інформації	Усі учні є активними учасниками освітнього процесу. Вони здатні до самостійного планування, прийняття рішень та розв'язання проблем
Спілкування з батьками відбувається в разі, якщо дитина щось накоїла	Спілкування починається ще до вступу дитини до закладу освіти, продовжується протягом усього періоду навчання
Батьки відсторонені від освітнього процесу. Вони ніяк не впливають на нього	Застосування педагогіки партнерства, у якій батьків розглядають як перших вчителів дитини й рівноправних учасників освітнього процесу. Їх долучають до складання програм
Перевага надається індивідуальній роботі	Перевага надається роботі парами та малими групами, де кожен усвідомлює відповідальність за іншого
Учень – це чистий лист, і тільки від учителя залежить, що на ньому буде написано	Учень – це особистість, яка здатна мислити і свідомо перетворювати світ на основі власних теорій
Переважає дидактична модель подання інформації	Виключно від умов і оточення залежить манера подання навчального матеріалу
Учитель – курівник класу. Він відповідає за поведінку здобувачів освіти	Правила поведінки, норми та принципи прописують всі разом, акцентуючи увагу на особистій відповідальності кожного
Досягнення умінь обов'язкова складова освітнього процесу	Уміння пов'язані зі змістом освітнього процесу, і вони є лише засобами
Опитування відбувається методом замкнених запитань або правильних/неправильних відповідей	Учитель скеровує мислення дитини за допомогою навідних запитань, наполягаючи на розгорнутій відповіді
Здобувачі освіти отримують інформацію через підручники, конспекти	Учитель, у процесі взаємодії, дослідження, орієнтуючись на життєвий досвід учня, створює навчальну ситуацію, яка потребує вирішення
Учитель, це людина яка знає все, бо вона вже закінчила своє навчання	Учитель – завжди вчиться, удосконалюється, здобуває нові знання. Він рівний серед рівних
Учитель – основне джерело інформації	Головне завдання вчителя – заохотити та скерувати дитину у потрібному напрямку задля здобуття необхідної інформації
Головним вважають набуття основних умінь	Наголос робиться на розумінні основних понять

Предметні заняття відбуваються орієнтуючись на підручники і посібники	Під час проведення предметних заняття використовуються першоджерела, широко застосовуються маніпулятивні матеріали.
Відзначають зневажливе ставлення та ігнорування до індивідуальних особливостей та розмаїття культур	Навчальний план визнає розмаїття різноманітності, задля кращої підготовки здобувачів до майбутнього
Навчальний план – це документ, призначений для стимулювання відповідальності, соціальної поведінки та академічних успіхів	Навчальний план – орієнтир, за допомогою якого у здобувачів освіти розвивають індивідуальні компетентності та особистий позитивний досвід навчання

2.3. Формування соціальних навичок у осіб з особливими освітніми потребами: сприятливі і не сприятливі умови

Формування соціальних навичок у осіб з особливими освітніми потребами представляє великий інтерес для наукової спільноти, психологів, соціальних педагогів, батьків і суспільства. Тому наукові розвідки з даного питання розглядаються з позиції сприятливих і не сприятливих умов.

Під сприятливими умовами в даній ситуації ми розуміємо, умови, які будуть позитивно впливати на перебіг процесу формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. Відповідно, не сприятливі умови – це умови за яких особистість з підвищеними вимогами (потребами), у нашому випадку це діти з особливими освітніми потребами не має змоги для елементарного, нормального і повноцінного функціонування.

Курс України на євроінтеграцію сприяє перейманню кращого світового досвіду в галузі інклюзивної освіти, а відтак, дослідження поняття «компетентності» активно входить у наше життя.

Для входження у суспільство абсолютно всім дітям необхідно мати елементарні соціальні навички та стійкість долати небезпеки. Але це особливо важливо для дітей з особливими освітніми потребами.

Послугуючись науковими розвідками у галузі соціальної педагогіки та соціальної роботи (Masten, Wemer&Smith), ми ознайомилися з результатами останніх досліджень у царині формування соціальної

компетентності, яка, на нашу думку, має вирішальне значення для побудови соціальної політики держави.

Отже, ми робимо висновок, що формування соціальної компетентності варто розпочинати в ранньому дитинстві. Адже саме в цей час формується багато інструментів для успішної адаптації через взаємодію дітей та середовища.

Соціальна компетентність має багато визначень і відноситься до моделі ефективною адаптації у середовище. В широкому сенсі це слід розуміти як успіх у виконанні основних завдань розвитку, які очікують від певного індивіда, відповідного віку та статі в контексті його чи її культури, суспільства та часу тощо.

У вузькому значенні формування соціальної компетентності – це досягнення у конкретній сфері діяльності (наприклад, навчання), або у визнанні серед однолітків. Цей аспект несе подвійне значення. І означає, що якщо індивід грамотно виконує певні доручення – то він має можливість добре працювати в майбутньому. Це, в свою чергу впливає на хорошу адаптацію, але не обов'язково на високі досягнення в майбутньому.

Сформована соціальна компетентність є результатом складної взаємодії між дитиною та її оточенням; таким чином, соціальна компетентність буде змінюватися в міру розвитку та змін дитини. Дитина – це жива система, вбудована у багатьох інших системах, таких як сім'я та школа.

Діти ростуть, розвиваються, а відтак, системи, в яких вони функціонують змінюються. Перед дітьми постають нові виклики, які вони повинні вирішувати, щоб продемонструвати собі і суспільству сформовану компетентність. І зрозуміло, що в різні вікові періоди компетентності відрізнятимуться.

Як можливості дитини, так і характер системи, в якій вона живе, впливатиме на формування її компетентності. Отже, дитина повинна діяти, щоб продемонструвати сформовану компетентність. Тобто, можна сміливо

стверджувати, що на формування компетентності великий вплив має середовище.

Сприятливими умовами для формування соціальних навичок можна вважати: підтримка та розуміння дорослими, функціонування у толерантному середовищі, рівні умови для здобуття освіти і відпочинку, функціонування на межі своїх можливостей. Але не зважаючи на ці показники, дитину можна було б оцінити як компетентну в одному контексті та некомпетентну в іншому. Подібним чином, здібна дитина може не досягти успіху в одній обстановці через певні бар'єри, які стають на заваді для розкриття її можливостей в суспільстві.

Метою фахівця соціально педагогічної сфери у напрямку формування соціальної компетентності дітей з особливими освітніми потребами є примноження стратегій, які допоможуть розвинути здібності дитини – це компетентнісний підхід (індивідуальне навчання, групове навчання, репетиторство); раннє втручання (навчання батьків); розширення та зміни компетентностей дітей, спрямовані стратегії змін здібностей дитини (пошук кращих можливостей, можливо навіть зміна освітнього середовища, яке відповідатиме запитам дитини).

Якщо ми говоримо про формування соціальної компетентності у дітей з особливими освітніми потребами, то в цьому випадку соціальному педагогу варто розпочати роботу з виховання самостійності і стійкості.

В. Шапар дає таке визначення: «Самостійність – узагальнена властивість особистості, що проявляється в ініціативності, критичності, адекватній самооцінці й почутті особистої відповідальності за свою діяльність і поведінку» [61, с. 449].

Самостійність особистості проявляється особистості пов'язана у розвитку розумових і емоційно-вольових процесів. Вона є необхідною умовою самостійних суджень і дій особистості.

За умови, що судження і дії, відбуваються в процесі самостійної діяльності, вони зміцнюють здатність особистості свідомо виконувати

мотивовані дії, допомагають успішно виконувати прийняті рішення всупереч можливим труднощам.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо: «Самостійний – вільний, незалежний, здатний діяти сам без сторонньої допомоги або керівництва, здатний на незалежні дії і вчинки...» [6, с. 1291]

Стійкість, зазвичай, відноситься до проявленої компетентності в контексті значної проблеми для адаптації або розвитку. Одне з найважливіших питань щодо розвитку соціальної компетенції у дітей з особливими освітніми потребами, полягає в тому, чи є щось унікальне або особливе у цих дітей, що дає їм змогу долати труднощі, щоб досягти певної компетентності.

Щоб визначити настільки у даної дитина сформоване почуття стійкості, необхідно знати (діагноз дитини, умови адаптації, статус батьків, чи є насильство в сім'ї, чи були травми в дитини, смерть одного з батьків, війна і т. ін.).

Також, соціальний педагог повинен враховувати, що діти росли і виховувалися у сім'ях, які мають різні соціальні статуси та цінності, а тому і діти відповідно, мають абсолютно різні цінності та очікування від сформованих соціальних навичок.

Основою для подальшого розвитку соціальної компетентності а отже і соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами виступає ранній розвиток моторики, мови, впевненості в собі, гра та здатність розв'язувати проблеми. Важливі для розуміння компетентності в шкільні роки.

Розвиток потреб особливих дітей залежить від розвитку мозку. Недавні дослідження підтвердили, що мозок таких дітей дуже чуйний до переживань. Досягнення у галузі нейропсихології доводять, що раннє втручання у формуванні соціальної компетентності впливає на пластичність

мозку.(Nelson&Bloom). А зміни в поведінці залежать від модифікації функцій мозку.

Оскільки мотиви спрямовують наші дії – то мотиваційну складову також вважають центральним компонентом у формуванні соціальних навичок.

На жаль обсяг роботи, не дозволяє нам розглянути всі складові, які ефективно впливають на формування соціальних и навичок у молодшому шкільному віці дітей з особливими освітніми потребами, тому ми акцентуємо свою увагу на деяких (важливих на нашу думку) і зосереджуємо свою увагу на стосунках з батьками та саморегуляції.

Від народження у дитини є право отримувати турботу і допомогу від старших членів родини, особливо батьків. У відносинах з турботливими дорослими немовлята отримують безцінний життєвий досвід – виховуються, формують елементарні навички, засвоюють правила. Дорослі захищають дітей від небезпечного середовища, допомагають у регулюванні емоцій та поведінки, шліфують навички, які знадобляться дитині для досягнення успіху в життєвих ситуаціях.

Абсолютно правомірною є думка, що система догляду або прихильності, як її ще називають, виконує багато функцій. Окрім фізичного догляду, включаючи заспокоєння та стимулювання емоцій мама чи тато допомагають немовляті регулювати емоції поки дитина не навчиться саморегуляції.

Лонгітюдні дослідження з даного питання доводять, що якість цих особливих відносин має прогностичне значення для успіху в подальшому розвитку. Наприклад, це допомагає дитині краще розв'язувати проблеми у молодшому шкільному віці. А якщо ми говоримо про малюків, то це сприяє налагодженню кращих стосунків з однолітками. Отже, виховання сильних і здорових стосунків у сім'ї між дітьми та їхніми батьками є запорукою стратегії ефективного втручання.

Саморегулювання у контексті цих стосунків виступає як інструмент, який дозволяє регулювати свою поведінку різними способами.

Батьки мають усвідомлювати, відчувати емоційно та спонукати дитину до виявів само регулятивної поведінки. Одночасно вони мають адекватно відображати потреби та намагання, дитини. Батьки – це люди, які краще за інших розуміють стан своєї дитини, її дії, а також вони повинні адекватно обирати засоби контролю та спільної діяльності.

Ця діяльність дозволить вибудувувати стосунки на принципах суб'єкт-суб'єктних відносин та конструктивного діалогу.

Поступливість і про соціальна поведінка є додатковими складниками саморегуляції. Самоконтроль виступає у якості фундаментально необхідного попередника поведінки, керованої правилами.

Нездатність розвивати соціальні компетентності у ранньому віці може серйозно скомпрометувати подальше соціальне функціонування в школі та з однолітками. Паттерсон і його колеги з центру соціального навчання описали, як крайню невідповідність, пов'язану з примусовими взаємодіями між батьками та дітьми, що створює основу для агресивної, деструктивної поведінки в класі та взаємодії з однолітками.

Вступаючи до школи, діти з особливими освітніми потребами стикаються з новими викликами.

Доброзичливі стосунки з іншими дітьми – показник сформованої соціальної компетентності.

Набуття позитивної репутації серед однолітків передбачає майбутню сформовану соціальну компетентність, досягнення, професійної компетентності та покращення психічного здоров'я.

Соціальна компетентність однолітків також ілюструє, як діти можуть впливати на свій власний розвиток шляхом свого вибору.

Соціально прийнятна поведінка – один із найважливіших критеріїв, за яким фахівці оцінюють дії дітей в суспільстві. Поведінка у поводженні зі

старшими та однолітками, дотримання правил та соціальних норм, усе це говорить про рівень сформованості (не сформованості) соціальних навичок.

Індивідуальні ресурси, пов'язані з успіхом у навчанні, включають когнітивні здібності, мотивацію та переконання. На академічну компетентність також впливає переконання та ставлення до школи. Соціальні ресурси, пов'язані з академічною компетентністю, включають школу, сім'ю та системи однолітків.

Є очевидним, що підтримка і віра батьків позитивно впливають на навчальні успіхи їхніх дітей.

Діти з особливими освітніми потребами в освітньому середовищі стикаються з багатьма ризиками і повторюваними стресорами. Моделі втручання, що випливають із усвідомлення цієї проблеми, пропонують використовувати кумулятивні зусилля захисту.

Втручання, спрямовані на сприяння кращій адаптації дітей з особливими освітніми потребами пропонують застосовувати теорії стійкості. Враховуючи високу ймовірність множинності ризиків, які виникають у житті дитини, програми профілактики та втручання, ймовірно, будуть ефективнішими, якщо вони будуть орієнтуватися на численні ризики для усунення або покращення підвищення рівня соціальних навичок.

Отже, дослідження у галузі формування соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами вказує на важливість трьох адаптивних систем у розвитку компетентності: батьківська, навичок саморегуляції та когнітивної складової.

Навчальні здобутки вважаються одними із найвидатніших соціальних контекстів у розвитку дитини в закладі освіти. Однак, для соціально-педагогічних працівників формування соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами є не менш важливими.

Дослідження компетентності, стійкості та втручання сходяться на тому, щоб що існують потужні адаптивні системи які розвитку соціальної компетентності як у сприятливих, так і в несприятливих умовах. Ці системи

проявляються в якості батьківсько-дитячих відносин, прихильності, пізнанні та саморегуляції.

Завдання соціального педагога на даному етапі – забезпечення особливої дитини більшими соціальними ресурсами та індивідуальним соціальним капіталом, який у майбутньому допоможе ефективно інтегруватися в суспільство.

Висновки до розділу 2

Аналіз спеціальної літератури дозволяє нам зробити такі висновки.

Аби в майбутньому житті дитина з особливими освітніми потребами змогла інтегруватися у суспільство їй необхідно набути певних соціальних навичок.

Батьки таких дітей правомірно, виявляють бажання навчати їх у звичайних закладах освіти.

Оскільки інклюзивна освіта є одним із основних засобів подолання низького соціального й академічного рівня дітей, запровадження її є досить важливим завданням сучасної системи освіти.

Недостатньо сформована соціальна компетентність у ранньому віці, в подальшому може скомпрометувати соціальне функціонування в закладі освіти та в соціумі

Психолого-педагогічний супровід такої дитини є функціональним обов'язком фахівця соціономічної сфери. Цей супровід включає ряд завдань. Соціальний педагог на цьому етапі виступає у ролі коуча, тьютора, фасилітатора.

Формуючи соціальні навички в дітей з особливими освітніми потребами варто зважати на такі складові як:

- компетентність батьків;
- розвинені навички саморегуляції;

- когнітивна складова особистості з ООП.

Застосовуючи педагогіку партнерства, соціальні ресурси та соціальний капітал кожної дитини в освітньому середовищі, соціальний педагог доб'ється вагомих результатів у формуванні та розвитку соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ІНФОРМАЦІЙНО-НАВЧАЛЬНОЇ МАЙСТЕРНІ ДЛЯ БАТЬКІВ

3.1. Засоби соціально-педагогічного впливу

Програму інформаційно-навчальної майстерні для батьків дітей з особливими освітніми потребами та самих дітей ми будували на основі соціально-педагогічного впливу.

Соціально-педагогічний вплив у науці визначають як процес взаємодії між людьми, в якому передбачається вплив однієї людини на іншу, тобто

така поведінка, яка своїм наслідком має на меті зміну поведінки або почуттів іншої людини.

Зазвичай, соціально-педагогічний вплив лежить в основі педагогічних процесів. Тобто там, де взаємодіють вчитель та учень.

У роботі з формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами перевагу віддаємо таким засобам соціально-педагогічного впливу як: переконування, навіювання і наслідування.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пояснює дефініцію «переконування» так:

«Переконування - свідоме вживання письмового або усного слова з метою ефективного впливу на чийсь переконання, погляди, рішення; здобуття чийсь підтримки, схвалення пропонованих поглядів, способів поведінки, намірів, ухвал» [6, с. 913].

У цьому ж джерелі, на сторінці 704 читаємо: **«Навіювання** (сугестія) це – це психологічний процес, за допомогою якого людина або явище натякають, або впливають на віру, ведуть до переконань, або бачать щось без об'єктивних причин, це тип прямого повідомлення, через який людина впливає на рішення, вірування, судження, думки та поведінку іншої людини чи групи людей, не звертаючись до раціональної аргументації та не використовуючи фізичного примусу» [6, с. 704].

«Наслідування – неусвідомлене копіювання людиною (частіше дітьми) поведінки (моделей та деталей поведінки), особистісних особливостей, емоцій і реакцій оточуючих людей (іноді тварин) [6, с. 736].

Оскільки діти – це найважливіший резерв країни, одним із основних показників, який сигналізує про її соціальний добробут є стан їх інтелектуального розвитку. Стан інтелектуального розвитку дітей з особливими освітніми потребами може суттєво впливати на рівень економіки, духовності, науки та культури в майбутньому.

Інтелектуальний розвиток – основний напрям будь якої людської діяльності. Щоб в майбутньому навчитися задовольняти власні потреби, в

дитинстві потрібно навчитися сприймати світ, мати чітке уявлення про те, що потрібно робити, оволодіти прийомами діяльності, навчитися комунікувати, висловлювати судження, розмірковувати, доводити, навчитися удосконалювати результати власної діяльності. Без розвинених інтелектуальних здібностей діяльність людини у будь-якому віці неможлива. Тому проблема розвитку інтелектуальних здібностей та соціальної компетентності здобувачів освіти з особливими освітніми потребами посідає особливе місце в психолого-педагогічній науці, адже з кожним роком, як засвідчує статистика, таких дітей стає більше.

Саме тому завданням соціального педагога та вчителів є прагнення, щоб діти засвоювали ці знання не механічно, а з розумінням.

Початкова ланка школи виступає як базова в розвитку інтелектуальної, соціально-спрямованої, творчої особистості дитини з особливими потребами.

Інтелектуальний розвиток дитини з особливими освітніми потребами, головним чином відбувається у закладі освіти і являє собою здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід.

Науковці Н. Кудрявцева, О. Луньова, Д. Ушакова зазначають, що сформований соціальний інтелект є основою для формування соціальних навичок.

Пам'ятаючи, що основними методами у формуванні соціальних навичок дітей із завищеними освітніми потребами є практичні вправи, розповіді, бесіди, сюжетно-рольові та дидактичні ігри, моделювання реальних ситуацій, ми активно використовували їх у власній діяльності.

У процесі формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами за основу ми взяли авторську програму розвитку дитини «У злагоді із собою та усім світом» (Шиловської О.М.) [62, с. 60].

Ігри та вправи, які ми використовували – подаємо у додатках А-Б.

3.2. Рекомендації щодо формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами

Формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами пов'язано як академічною, так і соціальною готовністю до школи.

На цьому шляху варто налагодити ефективну комунікацію. Комунікація – та пов'язані з нею навички, часто недооцінюються у формуванні соціальної та емоційної компетентності. Бо здатність дитини отримувати інформацію, виражати свої бажання, потреби та почуття (експресивне спілкування) має вирішальне значення для налагодження соціальної взаємодії.

Активне слухання, розуміння мови жестів і тіла, тембру голосу сприятиме розвитку та формуванню соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. Адже саме за допомогою активного слухання особлива дитина може розпізнавати різні соціальні сигнали.

Для самовираження дитині потрібен розвинений словниковий запас, який містить ключові слова для гри з іншими, спілкування з друзями та старшими.

Читання допомагає дитині вивчити різні соціальні ситуації. Знайомство з книжковими героями – чудовий спосіб розвитку словарного запасу дитини з особливостями.

На наш погляд, найефективнішим шляхом у цьому напрямку є створення позитивного соціального середовища, здатного розвивати конкретні навички та стратегії, які підтримуватимуть впевненість і формуватимуть компетентність дітей.

В основі рекомендацій знаходиться тріада

УЧИТЕЛЬ – ДИТИНА – СТОСУНКИ

Якісні відносини між вчителем та дитиною забезпечують надійну основу взаємин, коли діти можуть виражати свої емоції та вивчати стосунки зі своїми однолітками. Адже діти найкраще вчаться, коли в колективі панують теплі, позитивні, шанобливі, турботливі та чуйні стосунки.

Побудувати такі стосунки вчитель зможе за умови дуже близького знайомства з дитиною. Коли він знайомий з інтересами та вподобаннями дитини, добре знайомий з побутом та стосунками в сім'ї.

Запитайте дитину, як її називають батьки і ви отримаєте вичерпну інформацію на своє питання.

Створення позитивного психологічного мікроклімату

Створення позитивного психологічного мікроклімату в освітньому закладі допомагає дітям почуватися в безпеці. Задля цього необхідно створити комфортні умови.

«Комфортні умови – це такі умови, за яких дитина з особливими освітніми потребами могла б опанувати адаптовану до неї навчальну програму в зручному темпі й відповідному обсязі» [19].

Сприятливий психологічний клімат впливає на настрій, ставлення та налаштування дитини. Коли налагоджено позитивний клімат – діти почувуються добре, у них більше шансів ефективно взаємодіяти з іншими.

Застосування інтерактивних методів навчання сприятливо відбивається на створенні позитивного психологічного мікроклімату.

Фізичне середовище має включати місця задля задоволення інтересів і потреб, де діти можуть спілкуватися в малих групах. А також інші більш приватні місця, де вона може усамітнитися, відпочити, виконати необхідні медичні процедури.

На формування соціального клімату в освітньому середовищі впливає спільна робота в парах або малих групах. Діяльність у малих групах допомагає дитині з особливими освітніми потребами розвинути навички взаємодії та без проблем функціонувати з іншими у великих групах. Групова згуртованість підвищує спільні групові очікування. Позитивна групова динаміка посилюється, коли дітям дозволяють взяти на себе відповідальність, лідерство, активну роль, коли вони слухають і вчаться один в одного.

Пропагування соціальних цінностей та усвідомлення важливості інших культури також сприяють підтримці та розвитку позитивний психологічного мікроклімату в інклюзивному середовищі освітнього закладу.

Соціальні цінності (або чесноти) включають доброту, чесність, повагу, соціальну справедливість, справедливість, відповідальність, співчуття та турботу про інших. Вони можуть відрізнятися в різних культурах. Тому вчитель, у тісній співпраці з родиною розглядає інші соціальні цінності і навчає ним дітей.

Підтримка та усвідомлення інших культур. Вчитель наголошує на тому, що подібності та відмінності слід визнавати і поважати. Толерантне ставлення членів колективу базується на засадах взаєморозуміння та поваги.

Вчитель – це зразок для наслідування, особливо в молодшому шкільному віці, саме тому коли діти бачать, що вчителі виявляють терпимість до різноманітності інших, це служить зразком для наслідування. Діти вчаться взаємодіяти з іншими людьми, які відрізняються від них тим чи іншим чином.. Виявлення неприйнятної поведінки допоможе вчителю спланувати належну та послідовну реакцію на цю ситуацію.

Встановлення доброзичливих стосунків з іншими. На цьому етапі вчитель виступає ключовою фігурою. Це включає налагодження стосунків з педагогічним колективом, родиною, однолітками, командою психолого-педагогічного супроводу. Доброзичливі стосунки з членами колективу займають центральне місце, і створюють такий мікроклімат, у якому вчителі є прикладом для наслідування дітей у формуванні соціальних навичок.

Спілкування батьків і вчителів сприяє узгодженості у середовищі дітей. Вчителі діляться освітніми здобутками дітей, успіхами в школі, а батьки ключовими проблемами дому,. На основі цієї співпраці кожен може отримати необхідну йому інформацію, яка допоможе підтримати дитину. Здорові і міцні стосунки між вчителем і батьками дуже допомагають. Обмін ресурсами та ідеями – це чудовий спосіб підтримати сім'ю, що в свою чергу дозволить дитині оволодіти соціальною та емоційною компетентністю.

Навички та стратегії. Є кілька ключових навичок, за допомогою яких вчителі можуть допомогти дітям розвиватися, щоб стати соціально та емоційно компетентними, тобто оволодіти соціальними навичками. Наприклад, вчитель може допомогти дитині зміцнити впевненість у власних силах і розвивати позитивну само ідентичність.

Важливо відзначити, що впевненість і позитивна само ідентичність – це навички, які розвиваються з часом. Стратегія побудови впевненості включає засвоєння позитивного досвіду дітей та забезпечення дітей позитивним досвідом інших.

Наприклад, якщо діти спробують себе у будь якій новій справі, у чомусь новому і досягнуть там успіху, – то відповідно це сприятиме розвитку впевненості у власних силах. Зрозуміло, що на цьому етапі вчителі можуть допомагати дітям розвивати позитивну само ідентичність. Бо саме вчителі виховують почуття власної гідності, виявляючи повагу до дітей і розвиваючи в них позитивну само ідентичність.

Саме під час таких бесід ми наголошуємо, що ми різні, і всі діти повинні про це знати і пам'ятати, але саме наші різноманітність і створює світ, який є цікавим і унікальним. Пам'ятаємо, що з дітьми, особливо з молодшими школярами, про це говорити необхідно, адже можливо ви перша людина, яка їм про це розповідає взагалі. Тому просимо дітей поговорити про те що їм подобається в собі, що ні, і моделюємо позитивну само ідентичність, говорячи про те, що вам подобається саме в цій дитині, акцентуючи увагу на її достоїнствах, а не відхиленнях.

Самоконтроль – ще одна важлива навичка для дітей з особливими освітніми потребами, яку необхідно розвивати. Самовладання допомагає дітям здійснювати вибір і відповідним чином реагувати на ситуації.

Для підтримки самоконтролю у дітей, вчителі мають моделювати ситуації, у яких пропагують спокій, як форму поведінки, докладно описуючи те, що роблять, щоб зберегти контроль над власними емоціями та залишатися

спокійним (наприклад дихальна гімнастика), розповідають, як вони справляються зі своїми емоціями у тій чи іншій ситуації.

Пропонуючи дітям поділитися власним досвідом у збереженні спокою, вчитель залучає дітей до встановлення певних довірливих стосунків. На основі цього досвіду можна виробити певні очікування та правила, які допоможуть дітям стежити один за одним та за собою.

Звичайно, що все вище перераховане впливає на розвиток і формування соціальних навичок з раннього віку. Якщо дитина може без проблем, спокійно дочекатися своєї черги, поділитися улюбленою іграшкою, без прояву агресії вирішити будь яку проблему, підтримувати позитивну соціальну взаємодію з однолітками та дорослими – у цьому випадку ми говоримо про сформовані соціальні навички.

Для досягнення стійкого результату вчитель повинен постійно коментувати всі ситуації і спонукати до цього дітей.

Відносно функціональних обов'язків соціального педагога на цьому етапі – то можна стверджувати, що його завдання було не менш важливим. Соціальний педагог виступав соціалізатором емоцій.

Адже, професійні поради соціального педагога вчителю та дітям, з приводу того як варто керувати своїми власними емоціями мали позитивний вплив на процес соціалізації та формування соціальних навичок.

Для допомоги дітям ми використовували різноманітні емоційні ситуації, які дозволяли їм проявити емоції. І вже на конкретних прикладах (перегляд мультфільмів, читання та розбір історій на соціально-значущі теми) вчилися розпізнавати почуття, спонукали дітей до вираження емоцій, розуміння емоційного стану іншої людини, приборкання власних негативних емоцій та гніву.

У роботі з формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами ми активно використовували ліплення, театр ляльок. Це створювало можливість формувати ці навички у щоденній взаємодії.

Наприклад Програма «Неймовірні кроки», яку ми використовували у своїй роботі, пропонує використовувати ляльок для дослідження способів розв'язання «надуманих» проблем або ймовірних соціальних ситуацій, (таких як привітання дитини, прояв інтересу до когось, прохання про допомогу). В ігровій діяльності діти демонструють ці навички залюбки.

Коли діти засвоюють певні навички, їм можуть знадобитися словесні настанови, підбадьорливі жести або підказки, запитання або нагадування про те, що робити, поки вони вільно не оволодіють необхідними навичками. Тому соціальний педагог завжди поруч, готовий прийти на допомогу.

У міру набуття дітьми впевненості та компетентності, пряма підтримка може зникати, і соціальний педагог починає використовувати інші стратегії продовжуючи визнавати позитивні соціальні позиції дітей на основі емоційної взаємодії.

Отже, розвиток соціально-емоційної компетентності в ранньому дитинстві допоможе дітям з особливими освітніми потребами досягти успіху у соціальній взаємодії зі вступом до школи.

Вчителі та соціальний педагог повинні впливати на розвиток соціальних навичок молодших школярів, допомагати їх розвивати та формувати. А для цього слід добре знати дітей, їх сильні і слабкі сторони. Створювати позитивне соціальне середовище, де панує взаємна довіра і повага. Тільки на цьому ґрунті можна практикувати набуття та розвиток соціальних навичок.

Поради вчителям для формування класного колективу

1. Будьте позитивно налаштованими.
2. Кожного дня намагайтеся створювати можливості для роботи кожного учня.
3. Регулярно спостерігайте за поведінкою дітей у класі
4. Контакт з родиною та батьками – половина успіху.
5. Навчіть дитину дивитися на проблему з позиції іншої людини.

6. Запровадження інклюзивних традицій і ритуалів – норма в житті освітнього середовища.
7. Будьте взірцем для наслідування, демонструйте і пропагуйте здорові відносини між здобувачами освіти, виявляючи емоційну щирість, чуйність, повагу, любов.
8. Перед знайомством з дитиною, поговоріть про неї з батьками.
9. Демократія у класному середовищі – шлях до процвітання.
10. Догани використовуйте обачно.
11. Кожен має право висловити власну думку.
12. Створіть та підтримуйте відкриті канали комунікації.
13. Формуйте освітнє середовище, в якому учні і персонал турбуються один про одного.
14. Уміло використовуйте невербальні сигнали спілкування.
15. Заохочуйте нагородами прояви доброти і здатності прощати.
16. Право на помилку має кожний, не карайте за це.
17. У морі помилок, виділіть острівок успіху, на якому буде укорінюватися дитяча віра в себе і в успіх власних навчальних досягнень.

Теми тренінгів для батьків

1. Моя особлива дитина. Нагорода чи покарання? Особливості розвитку.
2. Навчаємо граючись, або роль сім'ї у вихованні та розвитку особливої дитини.
3. Розвиток емоційно-вольової сфери дітей з особливими освітніми потребами.
4. Поради психолога, або психологічна допомога батькам дітей з завищеними потребами.
5. Тренінг «Ми різні, але ми рівні».

Висновки до розділу 3

Послугуючись порадами провідних науковців, роботу з формування соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами ми вибудовували послугуючись методами соціально-педагогічного впливу (переконування, навіювання і наслідування).

У психолого-педагогічній спільноті соціально-педагогічний вплив трактують як процес взаємодії між людьми, в якому передбачається вплив однієї людини на іншу, тобто така поведінка, яка своїм наслідком має на меті зміну поведінки або почуттів іншої людини.

Оскільки інтелектуальний розвиток дитини з особливими освітніми потребами, в основному відбувається у школі і являє собою здатність оволодівати соціальним досвідом, вільно орієнтуватися в навколишньому середовищі, пізнавати світ, адекватно його відобразити й перетворювати, ми приділяли цьому феномену виняткове значення, використовуючи бесіди, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, розповіді, моделювання реальних ситуацій та ін.

ВИСНОВКИ

Аналіз спеціальної літератури та власні спостереження дозволили зробити такі висновки.

Кожній дитині властиві свої показники розвитку пізнавальної та емоційної сфери: мовлення, загальна і дрібна моторика, координація рухів та орієнтування у просторі.

Інклюзивна освіта спрямована, перш за все, на соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами, побудову їх індивідуальної освітньої траєкторії. Тому, завдання соціального педагога закладу освіти спрямовано, перш за все, на формуванні соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами.

Найактуальнішим завданням, яке сьогодні стоїть перед сучасною початковою ланкою освіти є формування соціальної компетентності у молодших школярів.

Сформована соціальна компетентність дозволить в майбутньому особистості бути успішною в повсякденній діяльності, стимулюватиме її інтеграційні процеси, активно впливатиме на життєві події.

Сучасне суспільство характеризує активне реформування системи освіти. В освітній процес входять інновації «mainstream», «інтеграція», «інклюзивна освіта». Вони застосовуються задля захисту права дітей з особливими освітніми потребами на надання повноцінної та якісної освіти.

Формування соціальної компетентності у молодшому шкільному віці має над предметний характер, і відбувається в процесі вивчення загально навчальних дисциплін.

Соціальний педагог як представник соціономічної сфери виконує в закладі освіти важливе завдання – сприяє формуванню соціальних навичок, які виступають необхідною складовою успішного навчання та майбутнього життя.

Організацію освітнього процесу в навчальному закладі для нормо типових дітей і для дітей з особливими освітніми потребами, варто спрямовувати на формування соціальних навичок здобувачів освіти.

Соціальна компетентність формується із соціальних навичок, пов'язаних з навчальними навичками, проявами особистої відповідальності у міжособистісній та груповій соціальній взаємодії.

На формування соціальних навичок впливають рівень соціальної взаємодії, темперамент та культура індивіда.

Доведено, що дефініція «соціальні навички» включає навички різного рівня і характеру, які в різній мірі враховують особистісні чинники і соціальний контекст взаємодії дітей з особливими освітніми потребами.

Спільним є те, що формування соціальних навичок пов'язано із спілкуванням та взаємодією.

Соціальна компетентність – відносна оцінка поведінки індивіда, яка визначає його здатність ефективно функціонувати.

Обов'язковими складовими соціальної компетентності виступають соціальні навички, вони реалізуються у конкретних соціальних ситуаціях.

Сформовані соціальні навички дітей з особливими освітніми потребами визначаються: прийняттям та визнанням однолітків, соціальними цілями, потребами, поведженням в конкретній соціальній ситуації.

Отже, завдання дослідження виконано, мету – досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко О.С. Форми та методи корекційної роботи з дітьми з особливими потребами. Соціальна робота з дітьми та молоддю з особливими потребами: Матеріали семінару для практиків без дипломів. Запоріжжя, 2001.

2. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування //Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / Під заг. Ред. О.В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 45-51.

3. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посібник. Т. 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю. Київ : Знання, 2008. С. 29–47.
4. Бойко С. П. Інклюзивна освіта як системна інновація соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Від науки – до практики: науково-методичний альманах / за заг. ред. проф. І. В. Татяничкової. Слов'янськ, 2019. С. 41–47.
5. Васьківська Г. О. Знання про людину як основа формування соціальної компетентності. Українська література в загальноосвітній школі. 2012. № 8. С. 22–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2012_8_8
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і головн. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
7. Виховання в сім'ї дітей з особливими потребами. Київ: УДЦССМ, 2016. 48 с.
8. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. Рідна школа. 2004. № 7–8. С. 71–74
9. Данилейко С. І. Шляхи формування соціальної компетентності учнів початкової школи. Соціум. Наука. Культура: матер. наук. конф. URL: <http://intkonf.org/danileykosi-shlyahi-formuvannya-sotsialnoyi-kompetentnosti-uchniv-rochatkovoyi-shkoli/>
10. Дьюї Джон. Моральні принципи в освіті / Дьюї Джон. Львів: Освіта, Літопис, 2001.
11. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
12. Єжова Т. Є. Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю. Соціальна педагогіка : навч. посібник / за ред. О. В. Безпалько. Київ, 2013. С. 187–196.
13. Заїка В.М., Ющенко О.М. Адаптація учнів з особливими потребами в інклюзивному освітньому середовищі. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю: тези доповідей XVII Між на -

родної науково-практичної конференції, (м. Київ. – 22 листопада 2017 р.).
Частина 1. Київ: Університет «Україна», 2017. С. 158–160.

14. Закон України «Про освіту»// Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 30, ст. 1

15. Засенко В. В. Спеціальна освіта: кроки до змін. Особлива дитина: навчання і виховання. 2017. № 1. С. 7–12.

16. Ігнат'єва О. Особливості реалізації педагогіки партнерства в умовах інклюзивної освіти. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: матеріали міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 25 червня 2019 р.). Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 48. С. 68–70.

17. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / Укладачі Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. Київ, 2016. 68 с.

18. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія / А.А. Колупаєва, О.М. Таранченко. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.

19. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності шкіл: посіб./[Тоні Бут]; пер. з англ. Київ: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015.

20. Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики: тези доповідей XXI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24–25 листопада 2021 р.), у 2-х частинах. Ч. 1. К.: Університет «Україна», 2021. 582 с.

21. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з дітьми з особливими потребами. Соціальна робота : навч. посібник. Київ, 2005. С. 211–218.

22. Капська А. Й. Створення соціально-педагогічних умов для оптимальної життєдіяльності дітей і молоді з функціональними обмеженнями. Соціальна педагогіка : підручник. 5-е вид., перероб. та допов. Київ, 2011. С. 306–310.

23. Колупаєва А. А. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2012. 308 с.

24. Колупаєва А. А. Інклюзивна практика: технології навчання / А. А. Колупаєва., О. М. Таранченко. Київ: Літера ЛТД, 2019.160 с.
25. Колупаєва А., Таранченко О., Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник / А.А. Колупаєва, О.М. Таранченко. Харків: Вид-во «Ранок»,2019. 304 с.
26. Косянчук С. В. Соціалізація та самовизначення особистості: апрейдери процесу реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Київ: Талком, 2018.С.138–141.
URL:http://pc.phdpu.edu.ua/images/tezy_2018.pdf
27. Коханова О.П. Психологія партнерської взаємодії в освіті: навч.-метод. посіб. Київ : ПП Щербатих О.В., 2011. 104 с
28. Кремень В. Г. Про стан виконання НАПН України рекомендацій слухань у комітеті верховної ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему: «Реформування спеціальних закладів освіти України та становлення інклюзивної освіти: проблеми і шляхи їх вирішення» : Виступ на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій 3 лютого 2021 р. / В. Г. Кремень // Вісник Національної академії педагогічних наук України. 3(1). 2021. Режим доступу : <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-16-1>.
29. Коваленко В.В. Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : посібник / за наук. ред. проф. М. П. Лещенко. К., 2017. 192 с.
30. Ліщинська, О. А. Модель формування адиктивного потенціалу особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2013. № 3. С. 1–9.
31. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посібник. Київ : МАУП, 2002. 366 с.
32. Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я. URL: <https://moz.gov.ua/mkf>.

33. Мирошніченко Н. О. Особливості захисту і підтримки дітей і молоді з функціональними обмеженнями. Соціальна педагогіка : підручник. 5-е вид., перероб. та допов. Київ, 2011. С. 292–300.

34. Моніторинг соціальної та комунікативної компетентностей дітей з особливими потребами (РАС). URL: <https://naurok.com.ua/monitoring-socialno-ta-komunikativno-kompetentnostey-ditey-z-osoblivimi-potrebami-ras-140460.html> (дата звернення 06.09.2022).

35. Нормативно-правова база з питань інклюзивного навчання. URL: <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/6248> (дата звернення 01.09.2022).

36. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>.

37. Ніколаєску І.О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: науково-методичний посібник. Черкаси : ОПОПП, 2014. 76 с.

38. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н.М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

39. Основи інклюзивної освіти : посібник / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ : «А. С. К.», 2012. 308 с. Серія «Інклюзивна освіта».

40. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 617 «Деякі питання створення ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти та інклюзивно-ресурсних центрів» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-2018-%D0%BF#Text>.

41. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. № 988-р.

42. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.

43. Першко Г. О. Інтеграція у суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку Соціальна педагогіка : навч. посібник. Київ, 2013. С. 176–186.
44. Першко Г. О. Принципи та функції роботи соціального педагога щодо інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку в середовище загальноосвітнього навчального закладу. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2010. № 2. С. 88–92.
45. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
46. Проценко О. В. Соціальна компетентність молодших школярів як предмет наукових досліджень. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Запоріжжя: КПУ, 2014. Вип. 35 (88). С. 451–457.
47. Размолодчикова І.В. Особливості використання методів соціального впливу на особистість молодшого школяра //Педагогічна освіта: теорія і практика: Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Вип 17 (2-2014). С.349-351.
48. Расюк І.М. Навчання інвалідів: психологічний аспект //Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2014. № 1. С. 124–130.
49. Родименко І. М. Сучасний погляд на проблеми навчання дітей з особливими потребами. Нива знань. 2004. № 2. С. 8–12.
50. Сатосі Аракава. Пропозиції щодо реформування освіти дітей з обмеженими можливостями (Створення шкіл та житлових кварталів з інклюзивним навчанням). Видавничий відділ Національної асоціації з вивчення проблем дітей з обмеженими можливостями, 2010. (Допов. вид.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tomodachicenter.livejournal.com/2140.html>.
51. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Зверевої. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/417812.pdf (дата звернення 15.09.2022).

52. Соціальна педагогіка/соціальна робота (понятійно-термінологічний словник) /За заг. ред. І.Д. Зверєвої. Київ: Етносфера, 1994.
53. Соціальна робота з людьми з особливими потребами: Методичні матеріали для тренера. Київ: Наук. Світ, 2018. 55 с.
54. Сухіна І. Особливості психологічного супроводу родин, в яких виховуються діти з порушеннями інтелектуального розвитку / І. Сухіна [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.spp.org.ua/index.php/journal/article/view/70>.
55. Таланчук І. В. Історичні аспекти адміністративно-правового регулювання освіти інвалідів. Інформація і право. 2014. № 2. С. 79–87.
56. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
57. Тюття Л. Т. Соціальна робота з інвалідами. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2008. С. 489–537.
58. Федоренко О. Аспекти супроводу в освіті учнів з особливими освітніми потребами / О. Федоренко [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.spp.org.ua/index.php/journal/article/view/56>.
59. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. К., 2018. 56 с.
60. Чеботарьова О. Методичні підходи до проектування освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.spp.org.ua/index.php/journal/article/view/57>
61. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
62. Шиловська О. М. Авторська програма особистісного розвитку дитини молодшого шкільного віку «У злагоді із собою та усім світом» / О. М. Шиловська // Практична психологія та соціальна робота. - № 3 (168). 2013. – С. 61-79.

63. Юрків Я. І. Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими можливостями. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2012. № 1. С. 21–28.